

9. Eurostat: Statistics Explained Migrant integration statistics – education/ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_education (accessed: 08/12/2021)
10. Hanna Sh., Stanislav K., Anna V., Gordienko V., Petrushenko Y., Dipra J. Reforming the education system to prevent labor migration. *Knowledge and Performance Management*, – 2020. – #4(1). – S52-66. / [http://dx.doi.org/10.21511/kpm.\(](http://dx.doi.org/10.21511/kpm.() accessed: 2020.05)
11. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary: / https://en.unesco.org/unesco_science_report. (accessed: 19/12/2021)
12. Iskender E., Sirkeci I. The Migration Conference 2017 Proceedings/Transnational Press London https://www.academia.edu/35526750/Chapter_27_Brain_Migration_Factors_and_Models. (accessed: 08/01/2022)
13. Al-Jaghoub S., Al-Adwan A., Areiqat A. Challenges of improving effectiveness and efficiency of the higher educational system in developing countries. *Problems and Perspectives in Management*.– 2019. – #17(1). - S19-31. / [http://doi.org/10.21511/ppm.17\(1\)](http://doi.org/10.21511/ppm.17(1)). (accessed: 2019.03)
14. Nasimova G.O., Zhansugurova Zh.A., Halikova Sh.B. Vozvratno-migracionnye namereniya kazhstanskikh studentov, obuchayushchihsya v zarubezhnykh vuzah *Filosofiya, madeniettanu, sayasattanu seriyasy*. – 2020. – №2 (72).
15. Bennett M. Trends in International Student Enrollments in the United States. Report on International Educational Exchange, IIE Washington International Education Conference, January 29, 2013. Available at: <http://washcouncil.org/presentations-2013/WIEC-IIE-Open-Doors.pdf> (accessed: 22/01/2022)
16. Vartanyan A. Mezhdunarodnaya obrazovatel'naya migratsiya: regional'nyj aspekt/ *mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. – 2016. - № 2. T60. – С. 113–121
17. Vneshnyaya molodezhnaya migratsiya v stranah centralnoj azii: analiz riskov i minimizatsiya negativnykh posledstvij / *Mezhdunarodnaya organizatsiya po migratsii (MOM) 2019 / rezhim dostupa: https://publications.iom.int/system/files/pdf/external_youth_migration_ru.pdf* (data obrashcheniya: 12/12/2021)
18. Chernikova A.A. Obrazovatel'naya migratsiya iz stran evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza: social'nye ugrozy, perspektivy, dinamika/ *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Socialnye nauki*. – 2019. - № 2 (58). – s.149–157

FTAMP 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2022-1.1728-8940.09>

А.Б. Сарыбаева,^{1} Ж.Б. Болат²*

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

²*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ БАЛАЛАРҒА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлері, себептері және қатыгездік қауіпінің факторлары сипатталады.

Қазіргі таңда қоғамдағы өзекті әлеуметтік мәселенің бірі: отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері. Қатыгездіктің, зорлық-зомбылықтың жайылып күшеюі, жағдайдың ушығып бара жатқаны мәлім. Бұған себеп ата-ананың отбасындағы ұрыс-керісі, ішімдік, есірткінің зардаптары. Балаларды ұрлап кетіп, оны саудалау, ауыр жұмысқа салып қою немесе дене мүшелерін сату факторлары жиі кездесіп отыр. Осы жағдайлардың бәрі де әлемдегі шешімі табылмай келе жатқан мәселе. Зорлық-зомбылық көрген баланың бойын үрей билейтіні анық, осындай қылмысты балалардың жасырып қалуынан, зорлық-зомбылықтың алдын алу мүмкін болмай жатыр. Осыған байланысты мақалада Қазақстанда, Ресейде және шет ел отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың түрлеріне салыстырмалы талдаулар жасалды. Сондай-ақ әлеуметтік желілер арқылы жүргізілген сауалнамалар нәтижелері талқыланды. Ғылымдағы зорлық-зомбылық ұғымының түсіндірмелерін, және де балаларға қатыгездік санаттарын жүйелеу ұсынылды.

Түйін сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, балаларға қатыгездік, зорлық-зомбылық себептері, отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік категориялары, психикалық аурулар.

Сарыбаева А.Б.¹, * Болат Ж.Б.²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан,

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ НА ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье описываются виды, причины и факторы риска жестокого обращения с детьми в семье.

В настоящее время одной из актуальных социальных проблем в обществе является: влияние насилия в семье на детей. Мы видим, как обостряется жестокость, насилие, обостряется ситуация. Причиной тому стали ссоры родителей в семье, последствия употребления алкоголя, наркотиков. Часто встречаются факторы, связанные с похищением детей, их торговлей, помещением на тяжелую работу или продажей частей тела. Все эти ситуации являются проблемой, которая не может быть решена в мире. Очевидно, что ребенок, подвергшийся насилию, панически боится, такое преступление невозможно предотвратить из-за сокрытия детьми. В связи с этим в статье проведен сравнительный анализ форм насилия в отношении детей в Казахстане, России и за рубежом. Также были обсуждены результаты опросов, проведенных через социальные сети. Предложена систематизация трактовки понятия насилия в науке, а также категорий жестокого обращения с детьми.

Ключевые слова: бытовое насилие, жестокое обращение с детьми, причины насилия, категории жестокого обращения с детьми в семье, психические заболевания.

A.B. Sarybayeva¹, Zh.B. Bolat²*

¹*Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan,*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

THE IMPACT OF DOMESTIC VIOLENCE ON CHILDREN

Abstract

The article describes the types, causes and risk factors of child abuse in the family.

Currently, one of the urgent social problems in society is: the impact of domestic violence on children. We see how brutality, violence is escalating, the situation is escalating. The reason for this was the quarrels of parents in the family, the consequences of alcohol and drugs. There are often factors associated with the abduction of children, their trafficking, placement in hard work or the sale of body parts. All these situations are a problem that cannot be solved in the world. It is obvious that a child who has been abused is terrified, such a crime cannot be prevented because of the concealment of children. In this regard, the article provides a comparative analysis of forms of violence against children in Kazakhstan, Russia and abroad. The results of surveys conducted through social networks were also discussed. The systematization of interpretations of the concept of violence in science, as well as categories of child abuse, is proposed.

Keywords: domestic violence, child abuse, causes of violence, categories of child abuse in the family, mental illness.

Кіріспе.

Онтологиялық тұрғыдан алғанда, ересек адамдар балаларға қарағанда бірнеше әлеуметтік артықшылықтарға ие болады. Мысалға: алдына қойған мақсаты мен оған жету жолында. Ересектер мақсат қою барысында әлеуметтенеді, әлеуметтік рөлдеріне икемделеді, қоғамдық тыйым салу жүйесін, санкциялар мен балалардың іс-әрекеттерінің физикалық себептерін ескереді. Сондықтанда ересектердің отбасындағы міндеті – жыйнақтаған әлеуметтік тәжірибелерін балаларға беру, оны баланың мүмкіндіктері мен әлеуметтік рөлдеріне бейімдеу. Ересектерді ресурстық тұрғыдан алсақ: олар балаларға қарағанда физикалық тұрғыдан күшті, және де әлеуметтік мәртебесі тұрғысананда. Осы жағдайлар балаларға қатысты ересектердің диктатурасына, ал бірқатар мәдениеттерде балаларға қатысты зорлық-зомбылықты жүзеге асыруға мүмкіншілік тудырады. Сондай-ақ, әртүрлі мәдениеттерде балаларға физикалық әсер етудің және зорлық-зомбылықтың әлеуметтік жүзеге асырылуының бірдей емес нормалары бар. Бұл ерлер мен әйелдердің қарым-қатынастарына байланысты.

Патриархия жағдайында жекелеген мәдениеттер әйелдерге байланысты зорлық-зомбылықты жүзеге асыруға мүмкіндік береді, мұны ерлердің жоғары ресурстарға ие болуымен : әлеуметтік мәртебесін, меншік пен мүліктік мәртебені мұра ету құқығы, әлеуметтік мақсаттарға сенуге және қоюға мүмкіндік беретін жоғары білім, физикалық күшімен байланыстырады.

Отбасындағы зорлық-зомбылық қазіргі кезде кез-келген қоғамға, оның әлеуметтік, саяси, экономикалық және мәдени даму деңгейіне қарамастан, өзекті және жан-жақты проблема болып қала береді. Әр түрлі үрдістегі отбасылық зорлық-зомбылық айтарлықтай ауқымға ие болады және маңызды зерттеп және түсінуді талап етеді. Тұрмыстық зорлық-зомбылық: әлеуметтік және экономикалық жағдайларға және этникалық топқа тәуелді емес деп ресми түрде танылды [1, 105б]. Осындай зорлық-зомбылықтың дамуына әсер ететін шешуші факторлар-билік пен гендерлік қатынастар. Отбасындағы зорлық-зомбылықты зерттеуде феминистік бағыттағы ғалымдар Р.Добаш, Л.Уокер, М.Косс, К.Йолло, Д.Курц және т. б. гендерлік асимметрияның болуы туралы ережеден туындайды, яғни ер адамдар әйелдерге зорлық-зомбылық жасайды, керісінше [2, 122б].

М.Страус, Э.Даглас, Д.Хайнс, С.Стейнметц, Р.Геллес және т. б. сияқты отбасылық зорлық-зомбылықты зерттейтін зерттеушілер Отбасылық қатынастардағы зорлық-зомбылықтың себептері мен жиілігінде гендерлік симметрияның болуына негізделген және жанжал мен әлеуметтік алмасу теорияларына баса назар аударады [2, 122б]. Отбасындағы зорлық-зомбылық жақын адамдардың арасында болады: ерлі-зайыптылар, достар, гомосексуалдық серіктестер, ата-аналар мен жас балалар, қарт ата-аналар және олардың ересек балалары. Кез-келген адам үйде зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін, бірақ ең көп зардап шеккендер-әйелдер мен балалар арасында.

Көптеген зерттеушілер зорлық-зомбылық ұғымын үлкен жоғары физикалық күш қолданумен шектейді, зерттеушілердің тағы бір бөлігі туыстарымен немесе бір шаңырақ астында тұратын адамдармен қарым-қатынас жасаудың барлық түрлерін қамтитын сөздің кең мағынасын қалайды [1, 105 б].

Зерттеу әдістемесі.

Отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықты көптеген ғалымдар зерттеуге көңіл аударды. Зерттеушілердің отбасындағы зорлық-зомбылықтың теориялық аспектілерін талдауға, сондай-ақ әлеуметтанулық тәсілдер арқылы отбасындағы зорлық-зомбылыққа әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлардың рөлін, атап айтқанда кедейлік, жұмыссыздық, өзіне және жалпы өмірге қанағаттанбау және т. б. іс-әрекеттер арқылы анықтауға тырыстық. Және де мақалада ситуациялық тәсілдер арқылы баланың микроортадағы мінез-құлқының ерекшеліктеріне, оның ата-анасының үміттеріне сәйкес келмеуіне, отбасындағы қарым-қатынастың бұзылуы сияқты баладағы психологиялық аспектілерді ашуға ұмтылды.

Зерттеудің тақырыбы Ресейлік мерзімді әлеуметтік, психологиялық басылымдарда, сондай-ақ Қазақстандық әдебиеттерде де жарық көрді. Ғылыми әдебиеттерде отбасы институтына байланысты зерттелу дәрежесі жеткілікті болып көрінгенімен, отбасындағы балалардың зорлық-зомбылықты көруі, қазіргі таңда Қазақстан қоғамындағы өзекті әлеуметтік проблеманың қатарында.

Зерттеу сандық және сапалық деректерге жасалған талдауды қамтитын көлденең кесінділер әдісі бойынша жүргізілді. Халық арасынан деректер жинаудың сандық әдісі арқылы отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен, сондай-ақ балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықпен байланысты білім, қарым-қатынас және тәжірибе туралы деректер жиналды. ЮНИСЕФ зерттеулері бойынша деректер жалпы халық (ересектер мен балалар), мамандар (балаларды қорғау және әділсот мәселелерімен айналысатын тұлғалар, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері) мен шешім қабылдау өкілеттігі бар орталық басқару органдарының өкілдері арасында жүзеге асырылды. Зерттеу аясында Қазақстанның 14 облысының 8 қамтылды, оның ішінде: Ақтөбе, Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қызылорда, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облыстары.

Жұмыста зерттелетін мәселенің әртүрлі әлеуметтанулық тәсілдеріне талдау жүргізілді, Қазақстан мен Ресей зерттеушілерінің отбасындағы балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылықтың түрлеріне жүргізілген зерттеулері жинақталып, өңделді. Зерттеудің негізгі әдістері жинақталған материалды тандау әдісі, аналитикалық-әлеуметтанулық талдау, әлеуметтанулық ақпаратты жинау әдістері болды. Ресей әлеуметтанушысы Е.Н. Волкованың еңбектері жұмысты жазу кезінде маңызды әдіс-намалық маңызға ие болды.

Нәтижелерді талқылау.

Қазақстанда «COVID-19 басталғанға дейін де әйелдер мен қыздарға қатысты зорлық-зомбылық пандемия деңгейіне жетті. Өткен жылы әлемде 243 миллион әйел мен қыз интимдік зорлық-зомбылыққа ұшырады. Сонымен бірге, зорлық-зомбылық көрген әйелдердің 40 пайыздан азы көмекке жүгінеді немесе көмек сұрайды. Коронавирустың таралуын тоқтату үшін елдер оқшаулау шараларын енгізген кезде, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық, әсіресе тұрмыстық зорлық-зомбылық күшейе түсті – кейбір елдерде сенім телефонына қоңырау шалу төрт есеге артты. Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықты қоныстандыру қорының (ЮНФПА) бағалауы бойынша карантиннің әр 3 айы жаңа құрбандарға әкеледі – қосымша 15 миллион әйел», – деді Наргис Азизова, Еуропалық және Орталық Азия аймақтық «БҰҰ-әйелдер» құрылымының үйлестірушісі. – «Сондықтан қазіргі кезде үкіметтердің нақты іс-әрекеттері халықаралық нормалар мен стандарттарға сәйкес зорлық-зомбылық құрбандарын тиімді және уақытылы қорғау мен көмек көрсетуді қамтамасыз ету болып табылады» [3, б].

Анықтамалардың көп түрлілігімен және олардың толық болмауымен оларда жалпы сәттер пайда болады:

1. Зорлық-зомбылық әрқашан күш қолдану, қауіп-қатер болып табылады, өйткені ол мінез-құлқында ашық түрде көрініс табады.

2. Зорлық-зомбылықтың белгілі бір мақсаты бар, себебі іс-әрекеттер, алдымен зорлық-зомбылықта мақсат қоюдың қажетті атрибуты болады.

3. Зорлық-зомбылық-біреуді бір нәрсеге мәжбүрлеу, белгілі бір субъектінің объектіге әсері.

4. Зорлық-зомбылықтың екі түрі болуы мүмкін-физикалық және моральдық [4].

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық туралы айтатын болсақ, "балаларға қатысты қатыгездік" термині жиі қолданылады, ол педагогикалық энциклопедиялық сөздікте баланың физикалық немесе психологиялық денсаулығына зиян келтіретін ата-аналардың, тәрбиешілердің және басқалардың қасақана әрекеттері немесе әрекетсіздігі ретінде анықталады [5, 84б].

Бұл жағдайда әдейі жасалған зорлық-зомбылық стресстің, қоғамдық оқшауландудың, алкоголизмнің немесе зорлық-зомбылыққа деген алғашқы міндеттеменің нәтижесі болуы мүмкін.

Отбасылық қатынастар институты шеңберіндегі ата-аналардың балаларға деген көзқарасы мыңдаған жылдар бойы өзгеріске ұшырады. Көптеген мәдениеттер сәбилерді отбасын жоспарлаудың және шала туылған, әлсіз немесе ақаулы нәрестелерден арылудың қолайлы әдісі ретінде қолданды. Тарих бойында ата-аналар мен балалардың тәрбиесі мен қарым-қатынасының ерекшеліктерін зерттей отырып, Ллойд Демоз балалық шаққа қатысты алты өзгерісті анықтайды:

1. Нәрестелік стиль (ежелгі дәуірден IV ғасырға дейін) жаппай нәрестелермен, зорлық-зомбылықпен сипатталады.

2. Лақтыру стилі (IV-XIII ғғ.) – бала Отбасылық агрессияның объектісі болып қала береді, ол көбінесе монастырға, басқа біреудің отбасына сатылады.

3. Амбивалентті стиль (XIV-XVII ғасырлар) – бала әлі рухани тұлға және отбасының толық мүшесі болған жоқ, оған Тәуелсіздік, даралық берілмейді. Ересектерге қарсылық көрсету, балалар соққыға ұшырайды. XVI ғасырда балалар саудасы, оларды саяси және экономикалық міндеттемелерді орындау кепілі ретінде пайдалану әлі де сақталуда.

4. Обсессивті стиль (XVIII ғасыр) – бала ата-анасына жақындайды, бірақ оның ішкі әлемі бақыланады, атап айтқанда кәмелетке толмағандарды қорқыту әдісі арқылы мойынсұнуға әкеледі.

5. Әлеуметтену стилі (XIX-XX ғасырдың бірінші жартысы) – бала тәрбие мен оқытудың объектісі ретінде пайда болады, ата-аналардың негізгі күш-жігері баланың ерік-жігерін үйретуге және баланы тәуелсіз өмірге дайындауға бағытталған.

6. Көмекші стиль (XX ғасырдың ортасынан бастап қазіргі уақытқа дейін) – ата-аналар баланың жеке дамуын қамтамасыз етуге тырысады, қарым-қатынаста эмоционалды байланыс пен жанашырлық басым болады [6, 9б].

Жоғарыда аталған барлық стильдер белгілі бір дәрежеде қазіргі Қазақстанда орын алады. Біздің қоғамда ашық инфантицид жоқ, бірақ жүктіліктің кеш кезеңінде түсік түсіру арқылы нәрестелік фактор сақталады, дегенмен дін тұрғысынан 283 ұрықтың дамуының кез-келген сатысында түсік түсіру кісі өлтіру болып саналады. Баланың еркіне қарсы әрекет ете отырып, ересектер оны ең жақсы жағдайда интернаттарда, сәбилер үйлерінде, нашар жағдайда-көшелерде қалдырады. Балаларды донор ретінде ұрлау мен сатудың өсуі артып келеді, сонымен қатар жасөспірімдердің жезөкшелігі сияқты балаларға экономикалық зорлық-зомбылықтың жиі кездесетін жағдайларын атап өткен жөн.

Жас ұрпаққа деген көзқарас тарихи, экономикалық және әлеуметтік-мәдени тұрғыдан анықталған құбылыс. Қоғам балалық шаққа деген көзқарасты әлеуметтік проблема ретінде түсінеді және анықтайды.

XIX ғасырда АҚШ-та балаларға байланысты зорлық-зомбылық қоғамдық алаңдаушылықты тудырды, бірақ көпшілік адамдар отбасындағы зорлық-зомбылық өте сирек кездесетін құбылыс, халықтың аз бөлігіне тән және белгілі бір психологиялық бұзылулардан туындайтынына сенімді болды. 1970 жылдары Америкада және Еуропада некеде және жұмыста ерлер мен әйелдердің тең құқылығы идеялары кеңінен қаралып, талқыланды.

Кеңес Одағында тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерін көпшілікке жариялауға және түсіндіруге тыйым салынды, өйткені бұл мәселені тек криминологтар мен басқа мамандар отбасылық тұрмыстық салада жасалған қылмыстарды зерттеу кезінде шешкен. Отбасындағы зорлық-зомбылық мемлекеттік мүдделер мен мемлекеттік меншікке басымдық берілген елде ашық талқыланатын әлеуметтік проблема бола алмады. Әдетте, отбасындағы зорлық-зомбылықты зерттеу Қылмыстық кодекстің баптарына сәйкес физикалық зорлық-зомбылықты қарау үшін ғана азайтылды [7, 246].

Т.В. Шипуновтың пікірінше, отбасындағы балаларға қатысты қатыгездік себептерін төрт контексте қарастырған жөн:

1. Әлеуметтік-мәдени контекст қоғамның таптық құрылымын және жеке таптардың экономикалық жағдайын (өмір сүру жағдайлары, жұмыс/жұмыссыздық, әл-ауқат/кедейлік жағдайы) талдауды білдіреді.

2. Отбасылық контекстке отбасы құрылымындағы өзгерістерді талдау (туу деңгейінің төмендеуі, ерлі-зайыптылық пен отбасы формаларының плюрализмі, ажырасулар мен қатынастардың бұзылуының көбеюі, қатынастардың нақты құрылымы және олардың динамикасы (ұрпақтар арасындағы қақтығыс жағдайларының көптігі, биліктің дұрыс бөлінбеуі, өзара қарым-қатынастың анық емес салалары, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстар, ата-аналар мен балалар рөлдерінің өзгеруі) кіреді.

3. Ата-аналардың жеке контексті күш пен әлсіздік туралы белгіленген түсінікке негізделеді, оған мыналар кіреді: ата-аналардың салауатты өмір салты туралы идеялары, балалық шақтың өзіндік тәжірибесіне ерекше көзқарас, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі бақылау деңгейі, білім беру және білім беру әдістері туралы идеялар, бұзылуларға бейімделу дәрежесі және стресспен күресу мүмкіндігі.

4. Дағдарыстық мән-мәтін отбасындағы жанжалсыз жағдайды, сондай-ақ әлеуметтік өзгерістерден туындаған жүктемелерді белгілеу және қолдау үшін қаражат тапшылығын зерттеуді, дағдарыстық жағдайларда ата-аналардың қарсыласуын төмендетуді, ересектердің жанжалдарды шешудегі құзыреттілігін және олардың әлеуметтенуі процесінде жас ұрпақ туралы өз түсініктерін өзгертуді көздейді [8].

Отбасындағы зорлық-зомбылық әлеуметтік күйзеліспен тығыз байланысты. Алғаш рет А.Бандура отбасындағы зорлық-зомбылықтың куәгері болған баланың жетіліп, мұндай қатыгездікті өзінің 287 отбасына: отбасына (жұбайына), балаларына, әкесіне, анасына ауыстыратынын атап өтті. "Әрбір ұрпақ зорлық-зомбылық бар отбасында өссе, зорлық-зомбылыққа үйренеді" [9, 1276]. Зорлық-зомбылықтың тамыры әлеуметтену кезеңінде балаға енгізілуі мүмкін және отбасындағы қарым-қатынастың сипатына тікелей байланысты. Сонымен қатар, зорлық-зомбылыққа бейімділік бұқаралық ақпарат құралдарынан (теледидар, интернет, журналдар, кітаптар және т.б.) тудыруы мүмкін, бұл отбасындағы немесе басқа жерде өмір сүру үлгісімен бірдей.

Ата-аналардың депрессиясы, өзін-өзі бағалаудың төмендігі сияқты, зорлық-зомбылықтың қауіп факторы және бұрын жасалған зорлық-зомбылықтың нәтижесі ретінде әрекет ете отырып, балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа ықпал етуі мүмкін.

Е.Н. Волкова балаға қатысты зорлық-зомбылық қаупінің бірқатар факторларын анықтайды:

Біріншіден, ең алдымен, бұл жалпы отбасының ерекшеліктеріне байланысты қауіп факторлары:

– ата-аналардың баланың тамаққа, киімге, медициналық күтімге және т. б. негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз ете алмауы;

– ата-аналары балалардың толыққанды өмір сүруін қамтамасыз ете алмайтын көпбалалы отбасылар.

Бұл жағдайда көп балалы болу тууды жоспарлаудың және екі ата-ананың да, атап айтқанда ананың да әлеуметтік өмір салтының болмауының салдары болып табылады;

– отбасындағы қиын, шиеленісті жағдаймен сипатталатын толық емес және қайшылықты отбасылар, әйелдің некеден күткен үміттерін жүзеге асырмау және т. б.;

Екіншіден, бұл ата-аналардың денсаулығына байланысты қауіп факторлары:

- бір немесе екі ата-ананың алкоголизмі;
- ата-аналардың ақыл-ойының дамымауы;
- психикалық аурулар (шизофрения, депрессиялық аурулар және т.б.).

Үшіншіден, ата-аналардың жеке және сипаттамалық ерекшеліктеріне, сондай-ақ ата-аналық қатынастарға байланысты қауіп факторлары ерекшеленеді:

- агрессивтілік;
- өзін-өзі бақылау деңгейінің төмендеуі;
- үстемдікке ұмтылу;
- тітіркенудің жоғары деңгейі;
- өз-өзіне күмәндану, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі;
- балаға қатысты күтудің шынайы емес жоғары деңгейі;
- зорлық-зомбылыққа байланысты балалар тәжірибесі.

Төртіншіден, бұл баланың ерекшеліктеріне байланысты қауіп факторлары:

– гиперкинетикалық синдром, шамадан тыс қозғалғыштық, баланың зейінін шоғырландыру қабілетінің төмендеуі;

- сүймейтін немесе "қалаусыз" бала;
- баланың физикалық және психикалық ауытқулары [10, 756].

Мұндай отбасыларда зорлық-зомбылықтан аман қалған балалардың 10%-ы қайтыс болады, қалғандары физикалық және психикалық ауытқуларды дамытады [10, 796].

Дәстүрлі түрде балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың төрт жалпы категориясы бар: физикалық зорлық-зомбылық, жыныстық зорлық-зомбылық, баланың қажеттіліктерін елемеу, эмоционалды зорлық-зомбылық.

Осы санаттардың **біріншісі**

- физикалық зорлық-зомбылық

– баланың сыртқы түрінің ерекшеліктері мен жарақаттарының сипаты бойынша танылуы мүмкін балаға әдейі физикалық зақым келтіру: ерекше сипаты бар сыртқы зақымданулар (саусақ іздері, белдіктер, темекінің күйіктері және т.б.), жазатайым оқиғалардың салдары бола алмайтын ішкі ағзалардың немесе сүйектердің зақымдануы. Зорлық-зомбылықтың бұл түрі білім беру және материалдық деңгейі төмен отбасыларға көбірек тән.

Екінші санат – жыныстық зорлық-зомбылық (азғындық)

– баланың жыныстық немесе психологиялық қанағаттану немесе пайда алу мақсатында оның келісімімен және онсыз ересектермен жыныстық қатынасқа түсуімен сипатталады.

Шамасы, зорлау зорлаушының өзін "мачо" қауымдастығымен, оның еркектігінің, күшінің, үстемдігінің, беріктігінің және шешімділігінің дәлелі болып табылады. Э.Гидденстің айтуынша, балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасаған адамдардың белгілі бір бөлігі ғана психикалық ауруға шалдыққан, сондықтан қылмыстың бұл түрін зорлаушының психикалық бұзылуы тұрғысынан түсіндіру мүмкін емес.

Үшінші санат – баланың қажеттіліктерін елемеу – балаға қарапайым күтім болмаған кезде көрінеді, нәтижесінде оның эмоционалды жағдайы бұзылып, денсаулығына немесе дамуына қауіп төнеді [11,б].

Сонымен, балаларға қатысты қатыгездіктің **төртінші санаты** – психологиялық (эмоционалды) зорлық-зомбылық – баланың жеке басының дамуына кедергі келтіретін және патологиялық белгілердің қалыптасуына әкелетін мерзімді, ұзақ немесе тұрақты психикалық әсер ретінде анықталады.

Балаға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлері балалар мен жасөспірімдерде ішкі және сыртқы мінез-құлық проблемаларының пайда болу қаупінің жоғарылауымен байланысты [12, 106].

Қазіргі таңда балаларға отбасындағы зорлық-зомбылықты тудырудың көрсеткіші көбеймесе азайған жоқ. Осы тұрғысынан әлеуметтік желілер арқылы жүргізген сауалнама барысында төмендегідей көрсеткіштерге ие болдық:

Сауалнамаға қатысқан адамдар саны: 600

Сауалнама тақырыбы: Отбасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға әсері.

Сауалнама қорытындысы бойынша : Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылықтан 40 пайыз балалар көп зардап шегетіндігін анықтадық.

1. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың бала психикасына қаншалықты зардабы бар? деген сұраққа 50 пайыз адам баланың қоғамда еркін жүруіне әсерін тигізеді деп жауап берді. 30 пайызы суицидке барады десе, 20 пайызы балалардың мінез-құлықтарында өзгерістер болады деп жауап берді.

2. Қазақстандағы 80 пайыз қыз бала отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандарына айналады екен.

3. 70 пайыз аналар отбасындағы зорлық-зомбылықтың болуына кінәлі болса 20%-а әкелері кінәлі. Енді осы жауаптың себебін мына сұрақ арқылы білсек болады:

4. Көп некеліліктің әсері балалардың отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандары болуына әсерін тигізеді ме? Осы сұраққа 60 пайызы әсер етеді деп жауап берді. **Бұдан шығатын қорытынды:** қазіргі таңда ата-аналардың ажырасуының нәтижесінде аналардың басқа некеге тұруы сонымен бірге басқа отбасына өз балаларын бірге тұруға алып кетуінің нәтижесінде өгей ана, өгей әкелердің балаларға көрсететін зияндары деп ойлаймыз.

Сонымен қатар, ақпарат көздеріне сүйенсек: Бүгінде балаларға қатысты қоғамды дүрліктірген зорлық-зомбылық фактілері жиілеп кетті. Құзырлы орган өкілдері биылдың өзінде бүлдіршіндер құқығының бұзылуына қатысты 800-ден астам істі қараған.

Сауалнамаға қатысқан балалардың 27 пайыз ұстаздары таякпен тәрбиелемек болып, бүлдіршіндердің бойында түрлі дене жарақаттарын қалдырған. Ал, 23 пайыз психикалық зорлық-зомбылыққа тап болғандардың тізімінде, 20 пайыз бопсалаудан зардап шеккен [13].

ЮНИСЕФ Қазақстандағы өкілетті органдармен бірге жүргізген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, ересектердің шамамен 75 пайызы отбасында балалардың мінез-құлқын қадағалап отыру үшін дене жазалауын қолдануды құптайтын көрінеді. 2-14 жас аралығындағы әрбір екінші бала отбасында зорлықпен тәртіпке салу шараларына душар болады. Мектеп оқушыларының үштен екісі басқа оқушылар немесе мұғалімдер тарапынан зорлық-зомбылық көрсетуге немесе кемсітуге шалдыққан немесе соның куәсі болған. Зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейі интернат мекемелерінде және мінез-құлқында қиындықтары бар балаларға арналған мектептерде байқалады.

Зорлық-зомбылықты түп-тамырымен жою жолындағы айтарлықтай кедергі болып «зорлық-зомбылық» ұғымын түсіну аясының тарлығы табылады, аталмыш ұғым көбінесе тек дене жазалауына ғана қатысты қолданылады. Зорлық-зомбылыққа қорқытуды, психологиялық қысым көрсетуді немесе тіл тигізуді жатқызу таңсық жайт. ЮНИСЕФ қоғамда «зорлық-зомбылық» ұғымын дұрыс түсінуді, оның жағымсыз салдарынан хабардар болуды, оның барлық түрін барлық деңгейлерде қабылдамауды және күресуді, сондай-ақ, бала тәрбиесі мәдениетінен зорлықпен тәрбиелеудің кез-келген түрін жоюды өз мақсаты деп біледі [14].

1 Кесте. Отбасында баланы тәртіпке салу мақсатында ересектердің зорлық-зомбылық көрсету

Зорлық-зомбылық көрсетеді	67%
Психологиялық зорлық-зомбылық көрсетеді	65%
Физикалық зорлық-зомбылық көрсетеді	39%
Психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрсетеді	37%

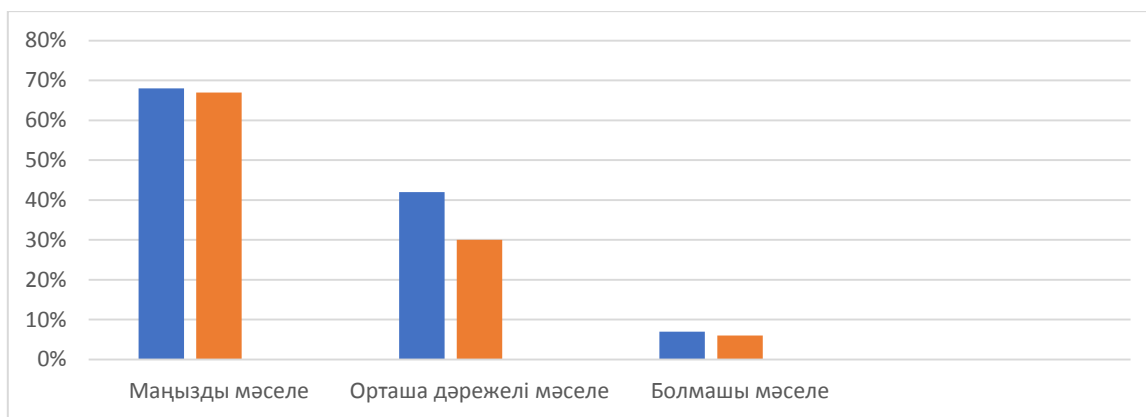
1 Кесте бойынша 67% ата-аналар балаларын тәртіпке салу барысында зорлық-зомбылық көрсетеді. Ересектердің 65%-ы психикалық зорлық-зомбылықты пайдаланған. 39% ересектер балаларды тәртіпке салу мақсатында зорлық-зомбылық көрсеткен. 37%-ы баланы тәртіпке салу барысында психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрсеткен. Физикалық және психологиялық зорлық-зомбылықты қолдану ата-ананың өзі қамқоршы тарапынан тізгіндеуге көнбейтін олқылықтың нәтижесі болуы мүмкін немесе дене жазасын қолданумен ұқсас мақсаты болуы мүмкін, атап айтқанда – баланы тәртіпке салу үшін қорқыту немесе шошыту және тілазарлығынан құтылу үшін «қайта тәрбиелеу». Физикалық және психологиялық зорлық-зомбылыққа атүсті қарауға болмайды, себебі балалардың өзін-өзі қадірлеу, өзін-өзі бағалау, әлеуметтік және эмоционалдық дамуы мен аман-саулығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Ол балалардың бойында қорқыныш пен алаңдаушылық тудыруы және олардың мінез-құлқына,

мектептегі үлгеріміне және академиялық білім алуына әсер ететін теріс ұзаққа созылатын салдарларға әкелуі мүмкін. Теріс салдарлар баланың жағдайына және жасына байланысты айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін, бірақ отбасында зорлық-зомбылықты бастан кешіретін көптеген балалар үшін көп жағдайда ерте балалық шақта басталып, жасөспірімдік кезеңге жалғасады. Кейбір ересектер балаларды тәртіпке салу және жазалау үшін анда-санда зорлық-зомбылық көрсетеді, ал кейбір ересектер балаларға үнемі түрлі зорлық-зомбылық жасайды [15, 56].

	Мекемелердегі балалар – 76	Мектептегі балалар – 1829
Отбасында зорлық-зомбылық көрген	79%	62%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан зорлық-зомбылық көрген	68%	60%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан психологиялық зорлық-зомбылық көрген	67%	59%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан физикалық зорлық-зомбылық көрген	39%	17%
Ата-анасынан/қамқоршыларынан психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрген	37%	15%
Аға-апаларынан зорлық-зомбылық көрген	24%	14%

2 Кесте. Отбасында зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалар

Зерттеу барысында интернаттық мекемелердегі сұралған балалардың 79%-ы және мектептердегі сұралған балалардың 62%-ы отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшырағанын аңғарамыз. Зерттеу бауырлар арасындағы зорлық-зомбылықтың балаларға эмоционалдық және мінез-құлыққа қатысты проблемалардың, қоғамға жат мінез-құлық пен әртүрлі жарақат алуды қоса алғанда, ұзақ мерзімді теріс әсерін тигізуі мүмкін екенін көрсетті. Бауырлар арасындағы зорлық-зомбылықтың олардың ересек өмірде де жалғасуы мүмкін ұзақ мерзімге созылатын қарым-қатынастарына әсер етуі және оны бұзатын салдарлары болуы мүмкін [15, 76].

1 График. Қазақстанда балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету мәселесі қаншалықты маңызды?

Осы зерттеудің аясында ересек халықтың 68%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 67%-ы Қазақстанда балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету «маңызды мәселе» деп санайтыны; ал ересектердің 22%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 20%-ы Қазақстанда балаға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету «қалыпты мәселе» деп санайды. Бұған қоса, ересектердің 79%-ы және балаларды қорғау мен әділсот мәселелерімен айналысатын мамандардың 64%-ы Қазақстанда балаларға жыныстық зорлық-зомбылық көрсету деңгейі артып барады деп ойлайды [15, 116].

Қорытынды.

Баланың даму деңгейі зорлық-зомбылықтың әсеріне әртүрлі жолдармен әсер етеді. Зорлық-зомбылық дамудың әртүрлі кезеңдеріндегі балалар үшін әртүрлі мағыналар мен екіұшты мағынаны қабылдауы мүмкін, әлеуметтенудің ерте кезеңіндегі балалар оларды қорлады деп ойламауы мүмкін. Олар өздеріне болған жағдайдың мағынасын олар есейген сайын және осы мінез-құлыққа байланысты әлеуметтік тыйымдар мен санкцияларды жақсы түсінген кезде ғана ұғына бастайды. Жалпы, балаларға қатысты зорлық-зомбылық циклдік мәселе болып табылады. Балалар зорлық-зомбылыққа ұшыраған отбасылардың әңгімелері өз балаларына қатысты қайталанатын мінез-құлық реакцияларын көрсетеді. Зорлық-зомбылықтың кез-келген түріне ұшыраған немесе өз отбасыларында бұған куә болған барлық балалар сындарлы оңалтуды қажет етеді.

Өскелең ұрпақты тәрбиелеу ісінде қоғамда қандай түбегейлі өзгерістер болмасын, ең дамыған қоғамдық және мемлекеттік институттар бұл мәселені шешуде қандай орын алса да, отбасы жеке тұлғаны әлеуметтендірудің жетекші және алмастырылмайтын факторы болды және болады. Алайда, бүгінгі таңда әртүрлі себептермен өздерінің тәрбиелік функцияларын орындамайтын отбасылар бар, бұл кәмілетке толмаған отбасы мүшелерінің азғындық, кейде заңсыз бағдарларын қалыптастыруға тікелей немесе жанама ықпал етеді [16, 146].

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен отбасылық зорлық-зомбылық жас ұрпақты қалыптастыру процесіне үлкен зиян келтіретін қоғамымыздағы ең күрделі әлеуметтік ауытқулардың бірі деп қорытынды жасауға болады. Бұл кәмілетке толмағандарға қатысты әйелдердің құқық бұзушылығының алдын-алудың жоғары ұйымдасқан жүйесін құрмай және тұтастай алғанда отбасындағы зорлық-зомбылықты жоюсыз мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлеуметтік жұмыс энциклопедиясы. – Жалпыадамзаттық құндылықтар орталығы. – 1994. – 498б.
2. Лысова А.Б. Орыс отбасыларындағы әйелдерге физикалық зорлық-зомбылық // Әлеуметтанулық зерттеулер. – 2008. – №9. – 121-128 бб.
3. Қ.Р Кәсіподақтар федерациясы. Қазақстанда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою бойынша қолданыстағы нормалар мен шараларды нығайтудың болашағы талқыланды [Интернет ресурс.] . – 2020. – режим доступа: URL: <https://kasipodaq.kz/2020/12/24/> (шығарылған күні 24.12.2020)
4. Сытых Е.Л. Агрессия и насилие: Грани сопряжения понятий [Интернет ресурс.]. – 2003. – режим доступа: URL: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0215/004a/02154006.htm> (шығарылған күні 24.09.2003)
5. Бим-Бад Б.М. Педагогикалық энциклопедиялық сөздік. – М.: Үлкен орыс энциклопедиясы. – 2003. – 528б.
6. Бородотая М.Н. Отбасылық зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларға әлеуметтік - психологиялық көмек. – М.: Полиграф қызметі. –2005. – 124б.
7. Алексеева И.А. Балаға қатыгездік. Себептері. Салдары. – М.: Генезис. –2005. – 256 Б.
8. Шипунова Т.В. Отбасындағы балаларға қатыгездік: анықтамасы, генезисі, зерттеу перспективалары [Интернет ресурс.]. – режим доступа: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>
9. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Саяси-әлеуметтік талдау. – М.: "Ресей саяси энциклопедиясы" (РОССПЭН). – 2000. – 328б.
10. Волкова Е.Н. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық мәселелері және оларды жеңу жолдары. – СПб.: Петр. – 2008. – 240б.
11. Шипунова Т.В. Отбасындағы балаларға қатыгездік: анықтамасы, генезисі, зерттеу перспективалары [Интернет ресурс.]. – режим доступа: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>.
12. Ковалева А.И. Жастардың әлеуметтену тұлғалық дамасы: нормалар, ауытқулар, әлеуметтену траекториясы //Әлеуметтанулық зерттеулер. – 2008. – №9. – 109-115 Бб.
13. Үсенбай А. Балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылықтың 66,3 пайызы мектеп қабырғасында жасалады [Интернет ресурс.]. – 2015. – режим доступа: URL: <https://qazaqstan.tv/news/42017/> (шығарылған күні 13.07.2015)
14. Юнисеф. Балаларға зорлық-зомбылық көрсетуін тоқтатайық [Интернет ресурс.]. – 2021. – режимдоступа: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/>

15. Юнисеф. *Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане* [Интернет ресурс.]. – 2017. – режим доступа: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/file>

16. Корovina Т.Ю. *Отбасымен әлеуметтік жұмыстың өзекті мәселелері* // Қазан хабаршысы. технol. ун-та. – 2010. - №3. –143-147 Бб.

References:

1. *Aleumettik zhumys enciklopediyasy*. – Zhalpyadamzattyq qundylyqtar ortalygy. –1994. – 498b.
2. Lysova A.B. *Orys otbasylaryndagy aielderge fizikalыq zorlyq-zombylyq* // Aleumettanulyq zertteuler. – 2008. – №9. – 121-128 bb.
3. Q.R Kasipodaqtar federaciya. *Qazaqstanda aielderge qatysty zorlyq-zombylyqty zhoyu bojynsha goldanystagy normalar men sharalardy nygaitudyn bolashagy talqylandy* [Internet resurs.] . – 2020. – rezhim dostupa: URL: <https://kasipodaq.kz/2020/12/24/> (shyazarylzan kyni 24.12.2020)
4. Sytyh E.L. *Agressiya i nasilie: Grani sopryazheniya ponyatij* [Internet resurs.]. – 2003. – rezhim dostupa: URL: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0215/004a/02154006.htm> (shyazarylzan kyni 24.09.2003)
5. Bim-Bad B.M. *Pedagogikalыg enciklopedialыg sozdik*. – M.: Ulken orys enciklopediyasy. –2003. – 528b.
6. Borodotaya M.N. *Otbasylyq zorlyq-zombylyq qurbany bolgan balalarga aleumettik - psihologialыq komek*. –M.: Poligraf kызmeti. –2005. – 124b.
7. Alekseeva I.A. *Balaga qatygezdik. Sebepteri. Saldary*. – M.: Genezis. –2005. – 256b.
8. Shipunova T.V. *Otbasyndagy balalarga qatygezdik: anyqtamasy, genezisi, zertteu perspektivalary* [Internet resurs.]. – rezhim dostupa: URL: (<http://www.narcom.ru/publ/info/324>)
9. Dmitriev A.V., Zalyzin I. *Sayasi-aleumettik taldaу*. – M.: "Resey sayasi enciklopediyasy" (ROSSPEN). – 2000. – 328b.
10. Volkova. E.N. *Balalarga qatysty zorlyq-zombylyq maseleleri zhane olardy zhenu zholdary*. – SPb.: Petr. – 2008. – 240b.
11. Shipunova. T.V. *Otbasyndagy balalarga qatygezdik: anyqtamasy, genezisi, zertteu perspektivalary* [Internet resurs.]. – rezhim dostupa: URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/324>
12. Kovaleva A.I. *Zhastardyn aleumettenu tuzhyrymdamasy: normalar, auytqular, aleumettenu traektoriyasy* //Aleumettanulyq zertteuler. – 2008. - №9. – 109-115 Bb.
13. Usenbaj A. *Balalarqa korsetiletin zorlyq-zombylyqtyn 66,3 paizy mektep qabyrgasynda zhasalady* [Internet resurs.]. – 2015. – rezhim dostupa: URL: <https://qazaqstan.tv/news/42017/> (shyazarylzan kyni 13.07.2015)
14. UNICEF. *Balalarga zorlyq-zombylyq korsetuin toqtataiyq* [Internet resurs.]. – 2021. – rezhimdostupa: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk/>
15. UNICEF. *Nasilie v otnoshenii detej v sem'yah v Qazaqstane* [Internet resurs.]. – 2017. – rezhim dostupa: URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/file>
16. Korovina T.YU. *Otbasyмен aleumettik zhumystyn ozekti maseleleri* // Qazan habarshysy. tekhnol. un-ta. – 2010. – №3. –143-147 Bb.